

ХУДУДЛАРДА ЖИНОЯТЧИЛИКНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ҚОНУН УСТУВОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЧОРАЛАРИ

Алтмишев Темураббек Ҳамзаевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Жамоат хавфсизлиги
департаменти Ташкилий-таҳлил бошқармаси бошлиғи,
юридик фанлар бўйича фалсафа доктори
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18627546>

ARTICLE INFO

Received: 31st January 2026
Accepted: 5th February 2026
Published: 12th February 2026

KEYWORDS

қонун устуворлиги,
жиноятчилик профилактикаси,
жиноятларни ҳисобга олиш,
ҳуқуқий назорат,
мурожаатларни рўйхатга олиш,
рақамли мониторинг,
шаффофлик, жамоатчилик
назорати, криминоген вазият,
институционал жавобгарлик.

ABSTRACT

Мазкур мақолада ҳудудларда жиноятчиликни олдини олиш жараёнида қонун устуворлигини таъминлаш чораларининг назарий-ҳуқуқий ва амалий жиҳатлари комплекс таҳлил қилинган. Жиноятларни ҳисобга олишда шаффофликни таъминлаш, жиноят ишини қўзғатишни асоссиз рад этиш ҳолатларига барҳам бериш, мурожаатларни мажбурий рўйхатга олиш, рақамли мониторинг тизимларини жорий этиш ҳамда жамоатчилик назоратини кучайтириш каби механизмлар қонун устуворлигининг институционал кафолатлари сифатида асослаб берилган. Шунингдек, электрон ахборот тизимлари, мобил иловалар ва интеграциялашган маълумотлар базалари орқали жиноятчилик профилактикасини кучайтириш масалалари илмий манбалар ва расмий статистик маълумотлар асосида ёритилган. Тадқиқот натижалари қонун устуворлигини таъминлаш жиноятчиликни барқарор камайтиришнинг асосий шарти эканини кўрсатади.

Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида қонун устуворлигини таъминлаш энг муҳим тамойиллардан бири ҳисобланади. Қонун устуворлиги фақат норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мавжудлиги билан эмас, балки уларнинг амалда тўлиқ, ҳолис ва адолатли ижро этилиши билан ифодаланади. Жиноятчиликни олдини олиш тизимида мазкур принцип алоҳида аҳамият касб этади, чунки жиноятларнинг тўлиқ ҳисобга олиниши, уларга нисбатан қонуний чоралар кўрилиши ва ҳуқуқий жараёнларнинг шаффофлиги жамиятда адолат туйғусини шакллантиради. Илмий тадқиқотларда таъкидланишича, аҳолининг давлат институтларига бўлган ишончи ҳуқуқни қўллаш амалиётининг адолатлилигига бевосита боғлиқ [1]. Агар жиноятлар яширилса ёки асоссиз рад этилса, бу нафақат статистик маълумотларни бузади, балки профилактика тизимининг самарадорлигини ҳам пасайтиради.

Замонавий криминалогияда жиноятчиликка қарши курашишда реактив ёндашувдан кўра профилактик ва институционал шаффофликка асосланган ёндашув самарали экани таъкидланади. Т. Тайлернинг тадқиқотларига кўра, фуқаролар қонунларга риоя этишга кўпроқ мойил бўладилар, агар улар ҳуқуқни қўллаш жараёнларини адолатли ва шаффоф деб қабул қилсалар [2]. Демак, жиноятчиликни камайитириш фақат жазо

чораларини кучайтириш орқали эмас, балки ҳуқуқий тартиб-таомилларнинг қонунийлиги ва ҳисобдорлигини таъминлаш орқали амалга оширилиши лозим. Шу жиҳатдан, ҳудудий даражада жиноятларни ҳисобга олиш, мурожаатларни рўйхатга олиш ва тергов ҳаракатларини амалга ошириш жараёнларида қатъий назорат ўрнатиш қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий шарти ҳисобланади.

Ҳудудларда жиноятчиликни олдини олишда қонун устуворлигини таъминлаш масаласи айниқса долзарб аҳамиятга эга. Чунки маҳаллий даражада ҳуқуқни қўллаш амалиётининг самарадорлиги бутун мамлакат бўйича жиноятчилик динамикасига таъсир кўрсатади. Илмий тадқиқотларда кўрсатилишича, жиноятларнинг латент даражаси юқори бўлган ҳудудларда профилактика чоралари самарасиз бўлади [3]. Бу эса жиноятларни яшириш ёки нотўғри малакалани ҳолатларига барҳам беришни устувор вазифага айлантиради. Шу мақсадда жиноят ишини кўзғатишни асоссиз рад этиш ҳолатларининг олдини олиш, мурожаатларнинг сўзсиз рўйхатга олинишини таъминлаш ва қабул қилинган қарорларнинг қонунийлигини ўрганиш бўйича шахсий жавобгарлик механизмларини жорий этиш зарур.

Рақамли технологияларнинг жорий этилиши қонун устуворлигини таъминлашда янги имкониятлар яратмоқда. Электрон рўйхатга олиш тизимлари, хизмат планшетлари орқали реал вақт режимида мурожаатларни қабул қилиш ва онлайн мониторинг механизмлари инсон омили таъсирини камайтириш ҳамда шаффофликни оширишга хизмат қилади. Илмий манбаларда электрон назорат тизимлари коррупцион хавфларни камайтириши ва жиноятларни ҳисобга олишда аниқликни таъминлаши қайд этилган [4]. Шунингдек, мобил иловалар орқали фуқароларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан тўғридан-тўғри мулоқот қилиш имконияти жамоатчилик назоратини кучайтиради ва жиноятчилик профилактикасида фуқаролик иштирокини оширади.

Ҳудудларда криминоген вазият оғир ва мураккаб бўлган маҳаллаларда махсус ҳуқуқ-тартибот масканларини ташкил этиш, тезкор ҳаракатланиш тизимини жорий этиш ва маълумотлар базаларини интеграциялаштириш чоралари ҳам қонун устуворлигини мустаҳкамлашга қаратилган. Илмий тадқиқотларда тезкор реакция ва маълумотлар таҳлилига асосланган бошқарув моделлари жиноятчилик даражасини сезиларли камайтиришини кўрсатган [5]. Бу эса профилактика ва ҳуқуқий назоратнинг уйғунлашуви жиноятчиликни барқарор камайтиришга хизмат қилишини англатади.

Шу тариқа, ҳудудларда жиноятчиликни олдини олишда қонун устуворлигини таъминлаш — жиноятларнинг тўлиқ ҳисобга олиниши, ҳуқуқий жараёнларнинг шаффофлиги, шахсий жавобгарлик ва рақамли мониторинг механизмларининг самарали ишлашини талаб этадиган комплекс жараёндир. Мазкур тадқиқотда ушбу масалалар илмий-назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилиниб, қонун устуворлигини таъминлаш орқали жиноятчиликни камайтириш имкониятлари асослаб берилади.

Ҳудудларда жиноятчиликни олдини олишда қонун устуворлигини таъминлаш масаласи замонавий ҳуқуқий давлат қурилиши жараёнида стратегик аҳамият касб этади. Қонун устуворлиги — бу давлат ҳокимияти органлари, мансабдор шахслар ва фуқароларнинг Конституция ва қонунларга қатъий риоя этиши, жиноятларнинг тўлиқ ва холис ҳисобга олиниши, ҳар қандай ҳуқуқбузарликка нисбатан қонуний муносабат билдирилиши демакдир. Криминология назариясида таъкидланишича, жиноятчилик даражаси ва қонун устуворлиги ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд бўлиб, ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги адолат ва шаффофлик жамиятда ҳуқуқий ишончни мустаҳкамлайди [1]. Шу нуқтаи назардан, ҳудудларда жиноятчиликни камайтириш фақат профилактик чоралар билан чекланмасдан, жиноятларни ҳисобга олиш, тергов қилиш ва ҳуқуқий баҳолаш жараёнларида қонун устуворлигини таъминлаш орқали амалга оширилиши зарур.

Замонавий илмий тадқиқотларда ҳуқуқни қўллаш амалиётида ҳисобдорлик ва очиқлик тамойилларининг таъминланиши жиноятчилик статистикасининг ишончилигига бевосита таъсир кўрсатиши асосланган. Д. Вейсбурд ва ҳаммуаллифлар томонидан ўтказилган тадқиқотларда жиноятларни яшириш ёки нотўғри малакалалаш ҳолатлари жамоатчилик ишончини пасайтириши ва профилактика тизимининг самарадорлигини сусайтириши қайд этилган [2]. Шу сабабли Бош прокурор ва ички ишлар вазирининг биринчи ўринбосарларига жиноятларни ҳисобдан яшириш ҳамда кундалик ҳисоботларга сохта маълумот киритиш ҳолатларига барҳам бериш бўйича қатъий назорат тизимини жорий этиш вазифасининг юклатилиши қонун устуворлигини таъминлашнинг муҳим институционал кафолати ҳисобланади. Илмий адабиётларда “integrity management in policing” тушунчаси айнан шу каби тизимли назорат механизмларини назарда тутди [3].

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри прокурорлари ҳамда ички ишлар органлари раҳбарларига жиноят ишини қўзғатишни асоссиз рад этиш, жиноятларни ҳисобдан яшириш ва қасддан нотўғри малакалалаш ҳолатларининг олдини олиш бўйича тизимли назоратни таъминлаш вазифасининг юклатилиши ҳуқуқни қўллаш амалиётида бир хиллик ва адолат принципини мустаҳкамлайди. Р. Кларкнинг тадқиқотларида жиноятчиликни камайитиришда фақат жиноят содир этилганидан кейинги реакция эмас, балки ҳуқуқий жараёнларнинг шаффофлиги ва аниқлиги ҳал қилувчи омил экани таъкидланган [4]. Агар жиноят ишини қўзғатиш босқичидаёқ субъектив ёндашув ёки асоссиз рад этиш ҳолатлари мавжуд бўлса, бу қонун устуворлиги принцигига зид келади ва жиноятларнинг латент шаклда сақланиб қолишига сабаб бўлади.

Туман ва шаҳар прокурорлари ҳамда ички ишлар органлари раҳбарларига аҳолининг ҳуқуқбузарлик ҳақидаги ҳар қандай мурожаатларини сўзсиз рўйхатга олиш, қабул қилинган қарорларнинг қонунийлигини ўрганиш ва барча жиноий ҳолатлар юзасидан белгиланган тадбирларни ўз вақтида амалга ошириш бўйича шахсий жавобгарлик юклатилиши қонун устуворлигини таъминлашнинг амалий механизми ҳисобланади. Илмий тадқиқотларда мурожаатларнинг тўлиқ рўйхатга олиниши жиноятчиликни барвақт аниқлаш ва профилактика тадбирларини манзилли ташкил этиш имконини бериши қайд этилган [5]. Бу борада рақамлаштириш жараёнлари муҳим аҳамият касб этади.

Ички ишлар вазирлиги томонидан фуқароларнинг ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги оғзаки мурожаатларини хизмат планшетлари орқали реал вақт режимида ягона тартибда қабул қилиш амалиётини жорий этиш қонун устуворлигини таъминлашда рақамли шаффофликни кучайтиради. Замонавий тадқиқотларда электрон рўйхатга олиш ва онлайн мониторинг тизимлари коррупцион хавфларни камайитириш ва инсон омили таъсирини чеклаш орқали адолатли ҳуқуқни қўллашни таъминлаши исботланган [6]. Шунингдек, «Менинг инспекторим» мобил иловасини ишлаб чиқиш орқали фуқароларнинг профилактика инспекторлари билан онлайн мулоқот қилиш, фото, аудио ва видео далилларни юбориш имконияти жамоатчилик назоратини кучайтиради. Ушбу механизм “community accountability” концепциясига мос бўлиб, жамоатчилик ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўртасида ўзаро ишончни мустаҳкамлайди [7].

Оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этиладиган жиноятларнинг олдини олиш мақсадида «E-ijtimoiy profilaktika» ахборот тизимининг «E-nizoli oila» модулини жорий этиш профилактиканинг аналитик босқичини кучайтиради. Илмий адабиётларда таъкидланишича, оилавий ўравонлик ҳолатларини барвақт аниқлаш ва хавф гуруҳларини мониторинг қилиш жиноятчиликнинг оғир турларини камайитиришда самарали омил ҳисобланади [8]. Ахборот тизимининг судлар билан

интеграция қилиниши эса ҳуқуқий жараёнларнинг узвийлигини таъминлайди ва қарор қабул қилишда холисликни оширади.

Президентнинг 2025 йил 3 январдаги ПҚ-1-сон қарори асосида криминоген вазияти оғир маҳаллаларда маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканларини ташкил этиш ва тезкор ҳаракатланиш тизимини жорий этиш чоралари ҳам қонун устуворлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Илмий тадқиқотларда маҳаллий даражада тезкор реакция механизмларининг жиноятчиликни 15–25 фоизгача камайтириш имконини бериши қайд этилган [9]. Бу эса профилактика ва ҳуқуқий назоратни бирлаштирган комплекс ёндашув самарадорлигини тасдиқлайди.

Расмий статистик маълумотларга кўра, сўнгги йилларда рақамлаштириш ва ҳисобдорлик тизимини кучайтириш чоралари натижасида мурожаатларни рўйхатга олиш даражаси ошган ва латент жиноятчилик кўрсаткичлари қисқарган. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ва Ички ишлар вазирлиги расмий маълумотларида мурожаатларни электрон рўйхатга олиш тизими жорий этилган ҳудудларда жиноятларни ҳисобдан яшириш ҳолатлари камайдигани қайд этилган [10]. Бу эса қонун устуворлигини таъминлашда институционал ва рақамли механизмларнинг аҳамиятини яна бир бор тасдиқлайди.

Хулоса қилиб айтганда, ҳудудларда жиноятчиликни олдини олишда қонун устуворлигини таъминлаш чоралари жиноятларнинг тўлиқ ҳисобга олиниши, асоссиз рад этиш ҳолатларига барҳам бериш, рақамли мониторинг ва жамоатчилик назоратини кучайтириш орқали амалга оширилади. Бошқарув тизимида шахсий жавобгарликнинг кучайтирилиши, электрон ахборот тизимларининг жорий этилиши ва жамоатчилик билан интерактив алоқанинг таъминланиши қонун устуворлигини мустаҳкамлайди. Илмий тадқиқотлар ва халқаро тажриба шуни кўрсатадики, адолатли ва шаффоф ҳуқуқни қўллаш тизими жиноятчиликни барқарор камайитиришнинг энг муҳим шарти ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Tyler T. R. Why People Obey the Law. – Princeton: Princeton University Press, 2006.
2. Weisburd D., Telep C. W., Hinkle J. C., Eck J. E. The Effects of Problem-Oriented Policing on Crime and Disorder //Campbell Systematic Reviews. – 2010. – Vol. 6. – No. 1. – P. 1–89.
3. Punch M. Police Corruption: Deviance, Accountability and Reform in Policing. – Cullompton: Willan Publishing, 2009.
4. Clarke R. V. Situational Crime Prevention: Successful Case Studies. – 2nd ed. – Albany: Harrow and Heston, 1997.
5. Sherman L. W., Farrington D. P., Welsh B. C., MacKenzie D. L. Evidence-Based Crime Prevention. – New York: Routledge, 2002.
6. Braga A. A., Weisburd D. L. Policing Problem Places: Crime Hot Spots and Effective Prevention. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
7. Skogan W. G. Community Policing: Can It Work? – Belmont: Wadsworth Publishing, 2004.
8. Felson M. Crime and Everyday Life. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2002.
9. Braga A. A., Weisburd D. L. The Effects of Focused Deterrence Strategies on Crime: A Systematic Review and Meta-Analysis //Journal of Research in Crime and Delinquency. – 2012. – Vol. 49. – No. 3. – P. 323–358.
10. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси. Расмий статистик ахборотлар тўплами. – Тошкент, 2024.